

2. П'ята періодична доповідь України про виконання Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. (надається відповідно до статті 15 Хартії). Офіційний звітний документ для Ради Європи. Київ. 2024. URL: https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/proyekt_dopovidi_pro_vykonannya_yevropejsko_yi_hartiyi_regionalnyh_mov.pdf (дата звернення: 05.08.2025).

3. Филипець Є. Мовні права національних меншин та корінних народів України у сфері освіти: особливості та домірність обмеження. *Український часопис конституційного права*. 2022. №3. С. 91-104.

4. Шоста періодична доповідь України про виконання рамкової Конвенції ради Європи про захист національних меншин. 2024. URL: https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2025/01/SHosta_dopovid_RKNM_2024_komentari_.pdf (дата звернення: 05.08.2025).

УДК 342.7(477)

JEL Classification: K10, K38

DOI: <https://doi.org/10.64076/eecsr250831.18>

Гудима Є. П.,
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Науково-дослідний інститут державного
будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України, м. Київ

ОБОВ'ЯЗОК ДОТРИМАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЯК УМОВА ПРАВОМІРНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРАВ МЕНШИН

Анотація. У тезах розглядається ключова роль дотримання норм українського та міжнародного права як базової умови реалізації прав осіб, що належать до національних меншин. Проаналізовано законодавчі акти, механізми контролю, специфіку правового режиму воєнного стану, а також надано ретельно структуровані приклади порушення прав меншин на тимчасово окупованих територіях.

Ключові слова: закон, права меншин, конституційні гарантії, контроль, окупація.

У сучасному правовому полі України забезпечення прав національних меншин нерозривно пов'язане з обов'язком дотримання правових норм, як на національному, так і міжнародному рівнях. Право на вільне культурне,

мовне й релігійне самовираження стає реальним лише за умов правомірного користування ним у межах законодавчо встановлених процедур. Особливої актуальності ця тема набуває в період збройної агресії проти України, коли держава змушена балансувати між захистом суверенітету та гарантуванням прав для вразливих категорій населення, включно з етнічними спільнотами.

Основним документом, що закладає фундамент для захисту прав осіб, які належать до національних меншин, є Конституція України. Основний закон України визначає утвердження і забезпечення прав і свобод людини як найважливіше завдання держави та дозволяє вводити обмеження лише в законодавчо передбачених випадках задля національної безпеки чи громадського порядку (ст. 3). У ст. 11 наголошується, що етнічна, культурна, мовна й релігійна самобутність корінних народів і меншин охороняється "виключно законами України", а ст. 92 делегує встановлення меж цих прав самому законодавству. На конституційному підґрунті ґрунтуються міжнародні зобов'язання: Україна ратифікувала Рамкову конвенцію Ради Європи про захист національних меншин (1995) та прийняла Декларацію ООН про права меншин. Усі ці документи підкреслюють, що державні заходи зі збереження культурної ідентичності не можуть суперечити національному законодавству чи міжнародним нормам.

Ратифікація Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин (1995 р.) та прийняття спеціального Закону України "Про національні меншини (спільноти) України" створили комплексну систему гарантій. Закон "Про національні меншини (спільноти) України" № 2827-IX від 13 грудня 2022 р. конкретизує обов'язок держави забезпечувати вільний розвиток мовної, культурної, етнічної й релігійної ідентичності меншин, а також їх інтеграцію в суспільство без дискримінації. Закон "Про освіту" № 2145-VIII від 5 вересня 2017 року гарантує рівний доступ до навчальних програм, передбачаючи навчання рідною мовою на всіх рівнях, а закон про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях визнає право мешканців тимчасово окупованих територій на здобуте за спрощеною процедурою навчання й легалізацію дипломів.

Механізми реалізації прав меншин в Україні функціонують на кількох рівнях. На центральному рівні – Верховна Рада, Кабінет Міністрів, центральні органи виконавчої влади у сфері культури, освіти, інформаційної політики. З грудня 2023 року до функцій Уповноваженого Верховної Ради з прав людини додано парламентський контроль за виконанням мовних прав представників національних спільнот (ст. 10, п. 13

Закону № 2827-IX). Це створює додатковий рівень контролю, об'єднуючи законодавчий і виконавчий сегменти в єдину систему моніторингу.

На регіональному та місцевому рівнях працюють спеціальні комісії при облдержадміністраціях та органах місцевого самоврядування. Етнокультурні проекти фінансуються як із державного бюджету, так і з місцевих програм. Суттєву роль відіграють недержавні організації, які здійснюють моніторинг порушень прав, опрацьовують аналітичні звіти та беруть участь у розробці законодавчих ініціатив.

Від початку повномасштабної війни держава отримала право тимчасово обмежувати певні права для забезпечення обороноздатності. Водночас будь-яке обмеження повинно відповідати нормам Конституції (ст. 64) і не містити етнічних ознак. Законодавство гарантує, що навіть у межах особливого правового режиму права представників меншин не можуть бути порушені за ознакою походження.

На практиці, ці вимоги найчастіше порушуються на тимчасово окупованих територіях, де окупаційна влада системно ігнорує вимоги гуманітарного та міжнародного права, здійснюючи репресивні дії щодо представників меншин.

Можна навести приклади масових порушень прав меншин на окупованих територіях:

1. Примусова паспортизація з елементами асиміляції. У низці міст (зокрема, Мелітополі) мешканцям тимчасово окупованих територій пропонують змінювати українські прізвища на російські при отриманні паспортів рф. Це є формою примусової асиміляції та дискримінації за мовною ознакою. Подібні дії суперечать як Конституції України, так і міжнародному праву (ст. 7 Римського статуту, Європейська конвенція з прав людини).

2. Культурний геноцид та знищення пам'яток. У місцях компактного проживання етнічних меншин, як-от греків Приазов'я, зафіксовано руйнування до 90% історичної забудови. Повністю знищено грецький культурний центр "Меотида" у Маріуполі, який був осередком збереження мови, традицій і освіти для місцевої громади.

3. Депортації як форма репресій. Із березня 2022 року правозахисники фіксують випадки примусового вивезення мешканців національних меншин (особливо з Луганської, Донецької та Херсонської областей) на територію рф або Білорусі. Умови, за яких це відбувається, часто включають блокування евакуаційних шляхів, залякування, фільтраційні табори – усе це є порушенням Женевської конвенції та міжнародного гуманітарного права.

4. Знищення культурної спадщини та релігійних споруд. Документально підтверджено сплановану руйнацію пам'яток, пов'язаних із історією меншин:

караїмів, кримських татар, бельгійців, греків, поляків. Наприклад, у Лисичанську було знищено бельгійський архітектурний ансамбль XIX ст. – одну з найбільших таких спадщин за межами Бельгії.

5. Порушення мовних прав та інформаційна ізоляція. На окупованих територіях обмежено або повністю заборонено вживання української мови, а також мов національних меншин у публічному просторі, освіті, ЗМІ. Запроваджується мовна уніфікація – винятково російською мовою, що прямо суперечить Статті 5 Рамкової конвенції про захист національних меншин та статтям Конституції України про захист мовного різноманіття.

6. Порушення права на ідентичність. Утворення псевдорелігійних структур, контроль над релігійним життям на окупованих територіях – ще одна форма впливу на самосвідомість національних меншин. Під загрозою опинилися караїмські, кримськотатарські та вірменські громади.

7. Створення псевдодержавних релігійних структур На окупованих територіях Херсонщини та Запоріжжя російська влада підтримує створення "духовного управління мусульман малоросії", яке об'єднало понад 60 громад, і натомість витісняє легітимні релігійні організації корінних народів та національних меншин, що грубо порушує право на свободу віросповідання.

Кожен із цих випадків підтверджує: без жорсткого та послідовного виконання Конституції, норм законів "Про національні меншини" та міжнародних угод, а також без належного державного і громадського контролю, задекларовані права залишаються деклараціями. Тільки цілісний підхід до імплементації й захисту законодавства гарантує, що представники всіх етнічних спільнот зможуть користуватися своїми правами вільно, без страху дискримінації чи репресій.

Таким чином, правомірне здійснення прав національних меншин України від початку їх гарантування Конституцією й спеціальними законами до імплементації міжнародних конвенцій ґрунтується виключно на неухильному виконанні встановлених норм. Механізм захисту – багаторівневий і передбачає участь державних органів, парламентарного нагляду, громадського сектору та міжнародних партнерів. В умовах воєнного стану, коли держава вправі вживати обмежувальних заходів, особливо важливо, щоб будь-які винятки мали чітко законодавче підґрунтя та застосовувалися до всіх громадян без дискримінації. Приклади грубих порушень, зафіксовані на тимчасово окупованих територіях, демонструють: лише через суворе дотримання українського та міжнародного права можна відновити справедливість, притягнути винних до відповідальності й забезпечити неухильне дотримання прав найменш

захищених груп. Без такого зобов'язання всі декларації щодо захисту етнічних, культурних і мовних прав залишаються лише словами. Лише законні, прозорі та однакові для всіх процедури гарантують реальне рівноправне користування правами національних меншин у єдиному правовому просторі України.

Список використаних джерел

1. Радь Р. Захист прав національних меншин в Україні в умовах воєнного стану. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8df1299a-3ee3-431a-b3de-23cf82cc1b03/content> (дата звернення: 05.08.2025).

2. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання прав національних меншин (спільнот) та корінних народів в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України за період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2023 року. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/2/0/1/5/2/4/specialna-dopovid-nacmensini.pdf> (дата звернення: 05.08.2025).